

УДК 159.9

Журавльова Л. П.,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології розвитку
та консультування,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка
E-mail: lpz2008@ukr.net

Мужанова Н. В.,

аспірант кафедри психології розвитку
та консультування,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка
E-mail: Zelenu@meta.ua

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННОСТНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ОСІБ, ЯКІ НАЛЕЖАТЬ ДО НЕФОРМАЛЬНИХ СУБКУЛЬТУР

У статті наведено результати дослідження ціннісно-сміислової сфери осіб підліткового та середнього дорослого віку, які перебувають у неформальних субкультурах. Розглядаються основні наукові підходи до вивчення цінностей та смислів. Неформальна субкультура являє собою альтернативу основній загальноприйнятій культурі. Її специфічні цінності, переконання, ритуали, мода та стиль поведінки втілюються окремою соціальною групою. Виходячи з цих тверджень, було сформульовано припущення, що ціннісно-сміслова сфера особи, яка перебуває у неформальній субкультурі, має специфічні ознаки (особливості). Подано емпіричні характеристики ціннісно-сміслової сфери підлітків та дорослих, які належать до різноманітних неформальних субкультур. Виявлено та проаналізовано відмінності в сенсожиттєвих орієнтаціях, цінностях і сенсах учасників основної (представники неформальних субкультур) та допоміжної (пересічні громадяни підліткового та середнього дорослого віку) груп. Описано та проаналізовано особливості онтогенетичної динаміки ціннісно-сміслової сфери представників неформальних субкультур. Виявлено чітку негативну динаміку показників ціннісно-сміслової сфери представників (підлітків та дорослих) неформальних субкультур впродовж 2015–2018 років. Хлопці підліткового віку і жінки середнього дорослого віку демонструють вищі

результати, порівняно, відповідно, з дівчатами-підлітками та дорослими чоловіками. Встановлено вікові особливості сенсожиттєвих орієнтацій: показники сенсожиттєвих орієнтацій осіб середнього дорослого віку є достовірно вищими, порівняно з підлітками. Ціннісно-смыслова сфера учасників неформальної субкультури має значущі відмінні ознаки від ціннісно-смыслової сфери пересічних громадян. Пересічні громадяни, порівняно з представниками неформальних субкультур, вважають своє життя більш осмисленим, спрямованим, наповненим і структурованим. Виявлено відмінності між системами інструментальних і термінальних цінностей учасників субкультури та пересічними громадянами.

Ключові слова: сенсожиттєві орієнтації, цінності, ціннісно-смыслова сфера, неформальна субкультура.

Постановка проблеми. Прискорення темпу життя, тиск соціальних стандартів і вимог та швидка урбанізація населення стимулює появу різномірних неформальних субкультур. Інтенсивний розвиток індустріального світу, що розпочався в ХХ столітті надав людині не лише економічні й побутові блага, але й розкрив можливості для особистісного зростання. Руйнування ідеалів, цінностей і життєвих стереотипів визначили потребу в пошуках сенсів. Саме на ХХ століття припадає найбільша кількість досліджень, пов'язаних з науковим пошуком розуміння явища цінностей і смислів. Сучасний історичний період не знівелював попередні історичні вимоги, а посилив їх і загострив. Особистість, що перебуває в середовищі субкультури, на сьогодні виступає одним із «наукових викликів» сучасної психології, оскільки явище субкультури розглядається поверхнево, описово, найчастіше в публіцистичних матеріалах. Наукові дослідження, спрямовані на вивчення особливостей особистості учасника субкультури, практично відсутні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підґрунтя теоретичного розгляду ціннісно-смыслової сфери в зарубіжній психології починається з психоаналітичної теорії З. Фрейда [за Р. К. Шейпом: 18], який увів поняття «смысл», але розглядав його лише в якості прикриття інстинктів. Не менш відомі учні З. Фрейда, засновник аналітичної глибинної психології А. Адлер та К. Юнг у своїх працях відкинули виключно біологічний підхід до розуміння людської природи і розпочали вивчення сенсу, як структурного елементу особистості [10]. В. Франкл [16], автор логотерапії, представники гуманістичної психології К. Хорні [3], Е. Фромм [3], Г. Олпорт [10], А. Маслоу [10], та гештальтпсихологи Ф. Перлз [10], К. Левін [10] в представлених ними теоріях особистості включали поняття цінностей і сенсу.

В радянській психологічній школі наукові пошуки сенсів розпочинаються з праць Б. Г. Ананьєва, О. М. Леонтьєва, С. Л. Рубінштейна [12]. Продовжили вивчення цієї проблематики їх не менш визначні учні К. О. Альбуханова-Славська [1], Б. С. Братусь [3], Ф. Є. Василюк [4], Д. О. Леонтьєв [10], О. Є. Насіновська [10]. Найбільш відомими дослідниками цінностей та смислів в українській психології є Г. С. Костюк [8] і В. А. Роменець [14].

Оскільки субкультура є соціальним явищем, доцільно зазначити найбільш яскравих представників саме соціального підходу вивчення ціннісно-сміслової сфери, А. Тешфела і Р. Харре [10]. На думку Р. Харре, формування сенсів відбувається за дедуктивним принципом, соціальні сенси домінують і є основою для виникнення індивідуальних [6]. Вчені нового наукового покоління М. М. Голуєва [6], А. І. Кірсанов та А. В. Літвінова [7], В. А. Лавріненко [9], А. Н. Михайлюк [11] поділяють й продовжують у своїх дослідженнях їхні ідеї.

Так, О. М. Михайлюк вказує на такі основні психологічні причини об'єднання молодих людей у групи: «...боротьба з почуттям самотності, схильність до групування, прагнення свободи та незалежності від дорослих, емоційно насичене спілкування з однолітками» [11, с. 29]. Вищевказані причини, співвідносяться з основними структурними елементами системи цінностей особистості.

Мета – встановити особливості ціннісно-сміслової сфери особистості, яка перебуває в неформальній субкультурі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливість наукового вивчення заявленої проблематики передбачає ґрунтовний підхід до складу вибірки дослідження. Формування вибірки проводилося з урахуванням наступних критеріїв: вік, стать, освітній рівень, матеріальна забезпеченість, приналежність до неформальної субкультури.

Вибірка основної групи (представники неформальних субкультур, ОГ) становила 160 осіб, зокрема підліткового віку 80 (40 дівчат і 40 хлопців) та 80 середнього дорослого віку (40 жінок і 40 чоловіків). Склад допоміжної групи (ДГ) був аналогічним до основної. Відмінним критерієм слугувала їхня незалученість до жодної з неформальних субкультур.

База дослідження: осередки неформальних угруповань м. Києва (спортивні бари – Beer City, Big Ben, байкерський клуб «Crazy Hools MFC», молодіжна організація Cosplay Stuff) та Інтернет-джерела (соціальні мережі ВКонтакте, Facebook і Twitter). До вивчення долучилися активні учасники наступних неформальних субкультур: «Хіп-хоп» (репери) – 16 осіб; Готи – 20 осіб; футбольні фанати – 30 осіб;

Геймери – 36 осіб; Емо-кід – 6 осіб; Байкери – 18 осіб; «АУЄ» – 7 осіб; Толкєністи – 9 осіб; Скінхеди – 8 осіб; Косплей – 10 осіб.

Для дослідження ціннісно-сміслової сфери особистості застосовано наступні методики: тест «Сенсожиттєвих орієнтацій» (методика СЖО) Д. О. Леонтєєва [17 с. 211, 469–472] і тест «Ціннісних орієнтацій особистості» М. Рокіча [15, с. 637–641]. Методика СЖО є адаптованою версією тесту «Цілі в житті» Д. Крамбо і Л. Махоліка та була базовою, оскільки дозволяє оцінити «основи» сенсу життя, особливості виокремлення майбутніх цілей, усвідомлення власного сьогодення (процес) та минулого (результат) [15 с. 211, 469–472]. Для повноти вивчення застосовувався лонгітюдний метод дослідження, дворазове тестування членів основної групи в 2015-му та 2018-му роках. За методикою ціннісних орієнтацій М. Рокіча досліджуються цінності двох типів: 18 термінальних (цінності-цілі) та 18 інструментальних (цінності-засоби), що дозволяє визначити спрямованість, мотиви вчинків та основу «філософії життя» особистості в цілому [17, с. 637–641].

Аналіз результатів дослідження за методикою СЖО передбачає порівняння середніх значень показників субшкал сенсожиттєвих орієнтацій всіх вищевказаних груп досліджуваних (табл. 1). Середнє відхилення субшкал усіх досліджуваних груп відповідає середнім показникам. Відмінності в результатах розглядаються в цих межах.

Порівняльний аналіз виявив негативну вікову динаміку (з 2015 по 2018 роки) показників за всіма субшкалами тесту СЖО представників неформальних субкультур. Статєва диференція залишилася незмінною: хлопці підліткового віку і жінки середнього дорослого віку демонструють вищі результати, порівняно, відповідно, з дівчатами-підлітками та дорослими чоловіками.

Показники учасників ДГ вищі, порівняно з результатами 2018 року представників неформальних субкультур, проте нижчі, порівняно з аналогічними результатами 2015 року. Статєва диференція ДГ відмінна від ОГ: вищі бали за всіма показниками продемонстрували жінки.

Визначення достовірності відмінностей в ціннісно-смісловій сфері передбачало порівняння показників досліджуваних груп із застосуванням t-критерію Стюдєнта чи U-критерію Манна Уїтні залежно від нормальності розподілу змінних (табл. 2).

Станом на 2015 рік серед представників неформальних субкультур чоловіки середнього віку вважали своє життя більш осмисленим ($p \leq 0,01$), хлопці-підлітки демонстрували більшу цілеспрямованість ($p \leq 0,01$), жінки середнього віку демонстрували кращий контроль свого життя ($p \leq 0,01$) й віру у власні сили ($p \leq 0,01$), порівняно з дівчатами підліткового віку.

Таблиця 1

Динаміка середніх значень показників сенсожиттєвих орієнтацій підлітків та дорослих

Суб-шкали	Вік							
	15–20			21–40			15–40	
	Д	Х	Разом	Ж	Ч	разом	Ж+Д	Ч+Х
ОГ 2015								
Осмисл.	95,90	123,85	100,56	119,47	108,67	100,71	97,06	104,21
Цілі	31,07	41,70	33,56	38,52	35,90	32,56	31,45	34,67
Процес	26,70	35,20	27,96	33,62	30,27	27,97	27,07	28,86
Резулт.	24,02	25,42	23,72	24,52	23,52	22,70	23,70	22,72
Л – Я	20,22	26,52	21,06	25,75	22,82	21,11	20,61	21,56
Л – Ж	26,72	36,7	28,31	34,45	31,35	28,47	26,97	29,81
ОГ 2018								
Осмисл.	84,55	100,95	92,75	104,50	96,60	100,55	94,43	98,92
Цілі	25,47	31,20	28,33	32,95	29,62	31,28	29,25	30,37
Процес	25,70	30,67	28,18	29,72	28,62	29,17	27,69	29,69
Результ.	19,87	23,70	21,78	23,27	23,40	23,33	21,62	23,51
Л – Я	17,20	19,72	18,46	21,52	19,95	20,73	19,37	19,83
Л – Ж	25,07	30,02	27,55	31,22	28,07	29,65	28,06	29,15
ДГ 2018								
Осмисл.	109,52	104,15	111,03	116,45	105,62	106,83	113,06	104,70
Цілі	33,80	31,67	32,58	33,95	31,22	32,73	33,95	31,34
Процес	31,12	31,02	31,85	31,92	31,77	31,07	31,55	31,36
Резулт.	24,37	24,10	24,96	26,55	23,37	24,23	25,46	23,70
Л – Я	22,10	21,87	23,37	25,52	21,22	21,98	23,81	21,51
Л – Ж	33,37	31,15	33,03	34,22	31,85	32,26	33,82	31,44

Примітки: ОГ – основна група, ДГ – допоміжна група, Ч – чоловіки, Ж – жінки, Х – хлопці, Д – дівчата, Осмисл. – осмисленість життя, Цілі – цілі життя, Процес – процес життя, Результ. – результат життя, Л – Я – Локус-контролю – Я, Л – Ж – Локус контроль – Життя.

Таблиця 2

Матриця достовірних критеріїв порівняння даних досліджуваних основної та допоміжної груп

Групи n=40	Вік	Стать	Осмысл.	Цілі	Про- цес	Ре- зульт.	Л – Я	Л – Ж
			t, U	t, U	t, U	t, U	t, U	t, U
ОГ 2015	П Д _с	Д Ч	2,941 ¹					
	П П	Х Д		5,808 ³				
	Д _с П	Ж Д					6,955 ³	5,525 ³
ОГ 2018	П Д _с	Д Ч				4,748 ³		
	П П	Х Д	3,688 ³	4,114 ³	2,991 ¹	5,120 ³		
	Д _с П	Ж Д	4,092 ³	4,821 ³		4,412 ³	3,852 ³	3,27 ²
	разом разом	П Д _с				2,823 ¹	2,999 ¹	
ДГ 2018	Д _с Д _с	Ж Ч	*-3,188 ³			3,312 ³	*-2,581 ³	
n=160	ЕГ 2015 ЕГ 2018			3,581 ³			2,781 ³	
	ЕГ 2015 КГ 2018		-3,927 ³		-4,874 ³	-3,371 ³		-5,272 ³
	ЕГ 2018 КГ 2018		-5,294 ³	-3,588 ³	-3,499 ³	-4,927 ³	-4,950 ³	-4,510 ³

Примітки: ОГ – основна група, ДГ – допоміжна група, Ч – чоловіки, Ж – жінки, Х – хлопці, Д – дівчата, Осмысл. – осмысленість життя, Цілі – цілі життя, Процес – процес життя, Результ. – результат життя, Л – Я – Локус-контролю – Я, Л – Ж – Локус контроль – Життя, П – підлітковий вік, Д_с – середній дорослий вік; * – $p \leq 0,01$ (U – критерій); ¹⁻³ – достовірні показники t- критерію; ¹ – $p \leq 0,04$; ² – $p \leq 0,02$; ³ – $p \leq 0,01$.

Повторне дослідження основної групи 2018 року виявило зростання статевих статистично значущих відмінностей. Виявлено майже повну відсутність планів на майбутнє, брак цілей ($p \leq 0,01$) та осмисленості власного життя ($p \leq 0,01$) серед молодих жінок, на відміну від жінок середнього та хлопців підліткового віку. Попри однаковий підлітковий вік, хлопці сприймають процес життя, його наповненість і емоційну насиченість краще, ніж дівчата ($p \leq 0,01$). Результатами життя ($p \leq 0,01$) задоволені три підгрупи досліджуваних (жінки і чоловіки середнього дорослого віку, хлопці-підлітки), окрім молодих жінок. Відповідно до показників локус контролю Я та локус контролю Життя, жінки середнього віку краще здійснюють контроль над своїм життям й підпорядковують його відповідно до власних інтересів, порівняно з дівчатами підліткового віку (відповідно, $p \leq 0,01$; $p \leq 0,01$).

Введення допоміжної групи респондентів надало можливість перевірити й уточнити попередні дані дослідження. Знаходження статистично значущих відмінностей за статтю виявило різницю тільки між чоловіками та жінками середнього дорослого віку за показником результат життя, осмисленість та локус-контролю – Я (всі відмінності статистично значущі на рівні $p \leq 0,01$). З цього випливає, що пересічні жінки, порівняно з чоловіками, вважають своє життя більш продуктивним, осмисленим і в цілому більше задоволені власними здобутками.

Результати узагальненого аналізу вікових і статевих особливостей сенсожиттєвих орієнтацій підлітків і дорослих засвідчили: у досліджуваних жіночої статі показники сенсожиттєвих орієнтацій мають достовірно стрімкішу онтогенетичну динаміку порівняно з чоловіками; серед досліджуваних «неформалів» значно більше статистично значущих вікових та статевих відмінностей порівняно з «пересічними» громадянами.

Наступним етапом дослідження є пошук статистичних відмінностей між показниками сенсожиттєвих орієнтацій досліджуваних групи неформальних субкультур, отриманих у 2015-му та 2018-му роках. Порівняння результатів представників неформальних субкультур, виявило відмінності за показниками цілі та локус-контролю – Я ($p \leq 0,01$). Можемо стверджувати, що станом на 2018 рік представники неформальних субкультур мають, порівняно з 2015 роком, менше цілей та планів на майбутнє й відповідно віри в можливість контролю свого життя.

Завершальним етапом дослідження сенсожиттєвих орієнтацій є зіставлення даних допоміжної групи, отриманих 2018 року, та результатів основної групи 2015 та 2018 років. Встановлені відмінності вказують на розбіжності в показниках ціннісно-сміслових сфер представників допоміжної групи 2018-го та основної 2015-го років. У досліджуваних допоміжної групи (2018), порівняно з результатами основної групи

(2015), спостерігається менша насиченість смислами ($p \leq 0,01$), неповна задоволеність перебігом власного життя ($p \leq 0,01$), минулим і своїми здобутками ($p \leq 0,01$) тоді, як планування майбутнього та контроль життя не мають достовірних відмінностей. Аналогічне порівняння станом на 2018 рік виявило різницю вже за всіма показниками, а саме: пересічні громадяни, порівняно з представниками неформальних субкультур в 2018-му році, вважають своє життя більш осмисленим ($p \leq 0,01$), спрямованим ($p \leq 0,01$), наповненим ($p \leq 0,01$) і структурованим ($p \leq 0,01$).

Результати дослідження за тестом ціннісних орієнтацій М. Рокіча дали можливість визначити найбільш пріоритетні цінності для пересічних досліджуваних та представників неформальних субкультур, а також встановити їхні вікові і статеві відмінності [15].

Важливість тих чи інших цінностей визначалося шляхом відносного порівняння частот присвоєння їм найвищих (перших 5) рангів, а також частот (кількість) виборів кожної з цінностей досліджуваними в обох вибірках 2018 року (табл. 3).

Отримані результати тестування визначили наступну систему цінностей досліджуваних. Усіма досліджуваними групами неважливими термінальними цінностями визначено «творчість» та «продуктивне життя». Подібна узгодженість спостерігається і у ставленні до цінностей «щастя інших» та «розваги», за окремим виключенням. Жінки середнього дорослого віку з основної групи єдині визначили для себе важливою цінність «щастя інших» тоді, як чоловіки середнього дорослого віку з допоміжної – «розваги». Досліджувані в обох групах найбільш вагомими цінностями визначили «кохання», «друзів», «щасливе сімейне життя», «цікаву роботу», «здоров'я», «активне життя», що безпосередньо відображає ієрархію потреб А. Маслоу [10].

Перейдемо до висвітлення відмінностей у системі цінностей основної і допоміжної груп. Першочергово різниця простежується у яскраво вираженому протилежному ставленні респондентів до цінностей «краси природи і мистецтва», «життєвої мудрості», «пізнання» та «розвитку». Цінності «краси» та «мудрості» важливі для представників основної групи і не є важливими для допоміжної, обернено пропорційна ситуація спостерігається з цінностями «розвиток» та «пізнання».

Наступна відмінність полягає у неоднозначному ставленні членів однієї досліджуваної групи до конкретних цінностей. У допоміжній групі – це цінність «матеріально забезпечене життя», яка була високо оцінена лише чоловіками середнього віку, та «впевненість», яка є домінуючою серед дівчат-підлітків. Серед представників неформальних субкультур подібна ситуація спостерігається з цінностями «визнання» для чоловіків середнього дорослого віку та «свободою» для дівчат підліткового віку.

Таблиця 3

Частота виборів ціннісних орієнтацій в підлітковому та середньому дорослому віці

Цінності		ОГ 2018					ДГ 2018				
		Д	Х	Ж	Ч	П+Дс	Д	Х	Ж	Ч	П+Дс
Термінальні	Активне життя	16	25	4	2	17	10	3	3	2	8
	Життєва мудрість	6	14	3	15	15	2	1	3	2	4
	Здоров'я	3	13	23	20	18	3	5	13	4	13
	Цікава робота	10	11	2	2	13	3	8	8	3	9,5
	Краса прир. і мистец.	13	9	2	13	14	1	1	2	2	2
	Кохання	9	5	23	8	16	17	11	12	7	17
	Матер. забезпеченість	5	4	1	1	7	3	2	6	17	15
	Друзі	4	3	7	10	12	3	2	8	9	9,5
	Визнання	3	3	1	12	10	3	1	4	1	5
	Пізнання	3	2	2	3	6	9	9	4	2	12
	Продуктивне життя	3	2	3	1	4,5	3	2	4	1	6
	Розвиток	2	2	1	1	2	8	14	4	1	14
	Розваги	1	1	1	1	1	2	1	1	19	11
	Свобода	14	2	3	1	11	3	4	4	2	7
	Інструментальні	Щасл. сім. життя	1	1	13	2	9	4	31	19	24
Щастя інших		2	1	8	1	8	2	2	2	1	3
Творчість		3	1	1	4	4,5	1	1	1	1	1
Впевненість		2	1	2	3	3	23	2	2	2	16
Акуратність		3	3	9	2	8	1	3	32	4	16
Вихованість		3	6	1	5	5,5	3	19	14	1	15
Високі домагання		10	11	1	1	11,5	10	1	1	2	7
Життєрадісність		8	1	17	14	17	12	18	9	15	18
Дисциплінованість		2	3	8	2	5,5	1	2	2	4	4
Незалежність		12	16	2	13	18	3	14	2	4	11,5
Нетерпимість		5	8	1	1	5,5	2	1	1	2	1
Освіченість		4	2	2	4	2	16	4	16	5	17
Відповідальність		4	1	16	12	16	1	7	8	3	9
Раціоналізм		5	1	3	10	9	3	4	2	11	10
Самоконтроль		8	11	3	4	13	1	1	2	4	2,5
Сміливість поглядів	15	1	3	8	14	14	3	1	9	13	
Тверда воля	6	1	3	5	5,5	3	3	1	9	8	
Терплячість	2	14	4	1	10	3	1	2	5	6	
Широта поглядів	4	10	3	6	11,5	16	3	1	14	14	
Чесність	5	5	18	4	15	5	12	2	4	11,5	
Ефективність	3	4	3	3	3	3	3	2	2	5	
Дбайливість	1	2	3	5	1	3	1	2	2	2,5	

Примітки: ОГ – основна група, ДГ – допоміжна група, Ч – чоловіки, Ж – жінки, Х – хлопці, Д – дівчата; П – підлітковий вік, Дс – середній дорослий вік.

Неоднозначне ставлення досліджуваних простежується в поліарності відповідей, а саме при низькій оцінці визначеної цінності всіма досліджуваними одна підгрупа респондентів присвоює їй навпаки дуже високий ранг: цінності «визнання» (дорослі чоловіки, ОГ), «свобода» (дівчата-підлітки, ОГ), «матеріально забезпечене життя» (дорослі чоловіки, ДГ), «впевненість у собі» (дівчата-підлітки, ДГ).

Зазвичай люди по досягненню середнього віку переживають вікову кризу, яка виявляється у підсумуванні життєвих досягнень та напрацювань. Тому можна припустити, що представники неформальних субкультур будуть більше потребувати «визнання», оскільки субкультура є досить обмеженою і специфічною у своїх вимогах.

Потреба в «свободі» яскраво виражена у підлітковому віці. В цьому віковому періоді свобода інтерпретується як відсутність батьківського контролю. Патріархальне суспільство обмежує рівень свободи дівчат зазвичай більше, ніж хлопців. Неформальна субкультура заміщує собою батьківський вплив і регламентує нові пріоритети, правила поведінки й вигляд у відповідний субкультурі. Подібне заміщення і дає відчуття «свободи». Ці чинники могли сприяти наданню високого рангу цінності «свобода» представницями неформальної субкультури підліткового віку.

Визнана неважливою цінність «матеріально забезпеченого життя» всіма досліджуваними, окрім чоловіків середнього дорослого віку з допоміжної групи досліджуваних. Зазвичай в суспільстві матеріальне забезпечення сім'ї в основному покладається на чоловіків, тому важливість цієї цінності саме для дорослих представників сильної статі цілком обгрунтована.

«Впевненість» є найважливішою цінністю для дівчат з допоміжної групи. Їхній вибір може зумовлюватися підлітковою невпевненістю в своїй зовнішності, невідповідністю своїх фізичних даних нав'язаним канонам краси та вимогам оточення.

«Дбайливість» та «ефективність у справах» є найменш популярними інструментальними цінностями, їх обрання мало епізодичний характер і радше за все зумовлено особистісними чинниками. Окремо розглянемо цінність «нетерпимість до недоліків як своїх, так і чужих». Обидві групи досліджуваних надали цій цінності низький ранг, за виключенням хлопців-підлітків з неформальних субкультур. Найбільш вагомими інструментальними цінностями досліджувані визначили «життєрадісність», «чесність», «сміливість при відстоюванні своїх поглядів» та «відповідальність». Подібна узгодженість може бути наслідком останніх політичних подій та потрясінь у державі.

Зауважимо, що «життєрадісність» визнана найважливішою цінністю для обох груп досліджуваних. Виключення становить лише підгрупа

хлопців, що належать до неформальних субкультур. Під час уточнюючої бесіди досліджувані зазначили, що присвоєння низького рангу цій цінності зумовлено відсутністю повного розуміння її значення в житті людини. «Відповідальність» також є важливою для обох груп досліджуваних, але простежуються статеві відмінності. Високий ранг було присвоєно жінками і чоловіками середнього дорослого віку з основної групи, тоді як в допоміжній групі – жінками середнього дорослого віку та хлопцями-підлітками.

У системі ціннісних орієнтацій досліджуваних найбільш амбівалентне ставлення має цінність «незалежність». Представниками неформальних субкультур вона означена, як вкрай важлива (виключенням є жінки середнього дорослого віку), тоді як досліджувані допоміжної групи не вважають її такою (виключенням є хлопці-підлітки). Прагнення до незалежності серед представників неформальних субкультур є зазвичай як причиною, так і наслідком їх перебування в них, реакцією на соціально-культурні тиски. Важливість цієї цінності для хлопців-підлітків з допоміжної групи зумовлена переживанням почуття дорослості, прагненням швидше вийти з-під батьківської опіки.

«Освіченість» для представників неформальних субкультур є пересічною цінністю, досліджувані допоміжної групи, навпаки, зазначили її важливість. Наявність у субкультурних групах власної соціальної ієрархії, зазвичай, нівелює значущість освіченості. «Вихованість» є важливою цінністю лише для представників допоміжної групи, а саме жінок середнього дорослого та хлопців підліткового віку.

«Широта поглядів» є цінністю з високим рангом безпосередньо для представників допоміжної групи, а саме чоловіків середнього дорослого віку та дівчат-підлітків. Значна увага досліджуваних саме цих двох підгруп може бути реактивною реакцією на шаблонне мислення та соціальні очікування (вимоги соціально статусу: посада для чоловіків та стандарти краси для дівчат). Учасники неформальних субкультур зазвичай позбавлені подібних тисків.

«Самоконтроль» як важливу цінність для себе визначили представники неформальних субкультур підліткового віку. Перебування в субкультурі передбачає протиставлення себе загальноприйнятим культурним нормам. Тому, зважаючи на психологічні особливості підліткового віку, можна припустити, що підлітки-«неформали», порівняно з підлітками з допоміжної групи, відчувають більшу потребу в самоконтролі.

Дослідження виявило також неоднозначне ставлення досліджуваних до наступних цінностей: «акуратність» значною мірою є важливою для обох досліджуваних груп; «високі домагання» притаманні досліджуванім підліткового віку, незалежно від участі в неформальній субкультурі; «раціоналізм» важливим для себе визначили лише дорослі чоловіки

в обох досліджуваних групах; «дисциплінованість» низько оцінена всіма підгрупами досліджуваних, окрім жінок середнього віку, які перебувають у неформальній субкультурі; «тверда воля» є важливою цінністю лише для чоловіків дорослого віку, які не перебувають у неформальному субкультурному середовищі; «терплячість» не є важливою цінністю для всіх досліджуваних, окрім хлопців підлітків-«неформалів».

Виходячи з результатів дослідження подамо узагальнений аналіз системи цінностей досліджуваних.

Узагальнений аналіз термінальних цінностей. Для учасників ОГ неважливими є розваги, розвиток, впевненість у собі, творчість, продуктивне життя, пізнання; важливими – краса природи і мистецтва, життєва мудрість, кохання, активне життя, здоров'я; зокрема, для чоловіків неважливими є продуктивне життя, розвиток, розваги, свобода, щастя інших; важливими – здоров'я, життєва мудрість, краса природи і мистецтва, визнання, друзі; для хлопців неважливими є розваги, щасливе сімейне життя, щастя інших, творчість, впевненість; важливими – активне життя, життєва мудрість, здоров'я, цікава робота, краса природи і мистецтва; для жінок неважливими є матеріально забезпечене життя, творчість, визнання, розвиток, розваги; важливими – здоров'я, кохання, щасливе сімейне життя, щастя інших, друзі; для дівчат неважливими є щасливе сімейне життя, розвиток, щастя інших, впевненість; важливими – активне життя, свобода, краса природи і мистецтва, цікава робота, кохання.

Узагальнений аналіз інструментальних цінностей. Учасники ОГ визнали неважливими дбайливість, освіченість, ефективність, вихованість, невитриманість, дисциплінованість; важливими – сміливість поглядів, чесність, відповідальність, життєрадісність, незалежність; персонально, для чоловіків неважливими є терплячість, терпимість, високі домагання, акуратність, дисциплінованість; важливими – життєрадісність, незалежність, відповідальність, раціоналізм, сміливість поглядів; тоді як для хлопців неважливими є життєрадісність, відповідальність, раціоналізм, сміливість поглядів, тверда воля; важливими – незалежність, терплячість, високі домагання, самоконтроль, широта поглядів; для жінок неважливими є вихованість, високі домагання, нетерпимість, незалежність, освіченість; важливими – чесність, життєрадісність, відповідальність, акуратність, дисциплінованість; для дівчат неважливими є дбайливість, терплячість, дисциплінованість, акуратність, вихованість; важливими – сміливість поглядів, незалежність, високі домагання, життєрадісність, самоконтроль.

Висновки.

1. Визначено чітку негативну вікову динаміку показників ціннісно-сміслові сфери представників (підлітків та дорослих) неформальних субкультур впродовж 2015–2018 років.

2. Ціннісно-сміслова сфера учасників неформальних субкультур має значущі відмінні ознаки від ціннісно-сміслової сфери пересічних громадян, які, порівняно з представниками неформальних субкультур, вважають своє життя більш осмисленим, спрямованим, наповненим і структурованим.

3. В ієрархічних системах термінальних цінностей-цілей представників неформальних субкультур та пересічних громадян існує менше відмінностей, порівняно з відповідними системами інструментальних цінностей-засобів. Спільними значущими цінностями є «кохання» і «життєрадісність», а незначущими – «продуктивне життя», «невітриманість», «дбайливість», «дисциплінованість», «ефективність». Пріоритетні інструментальні цінності «неформалів» є індивідуалістично орієнтованими: етичні, спілкування, самоствердження. Пересічні громадяни надають перевагу соціально орієнтованим інструментальним цінностям: цінності професійної діяльності, конформізм, прийняття інших. Індивідуалістична орієнтація представників неформальних субкультур веде до більшої статевої та вікової диференціації в системах цінностей, порівняно зі звичайними громадянами.

Перспективи подальших розвідок полягають у виявленні особливостей ціннісно-сміслової сфери осіб, які належать до формальної субкультури (курсантів військового закладу).

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К. А. О путях построения типологии личности / К. А. Абульханова-Славская // Психологический журнал. – 1983. – № 1. – Т. 4. – С. 14–29.
2. Асмолов А. Г. О некоторых перспективах исследования смысловых образований личности / А. Г. Асмолов, Б. С. Братусь, Б. В. Зейгарник и др. // Вопросы психологии. – 1979. – № 4. – С. 35–46.
3. Братусь Б. С. К проблеме смысловых образований личности / Б. С. Братусь // Очерки по психологии аномального развития личности. – 1980. – С. 111–126.
4. Василюк Ф. Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Ф. Е. Василюк. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1984. – 200 с.
5. Выготский Л. С. Собрание сочинений: В 6 т. Проблемы развития психики / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 3. – 368 с.
6. Голуева М. М. Специфика негативного влияния субкультуры на развитие личности подростка / М. М. Голуева // Вестник ТГПУ. – 2010. – № 5 (95). – С. 153–158.
7. Кирсанов А. И. Теоретические основания и подходы к исследованию социокультурных детерминант становления молодежных субкультур / А. И. Кирсанов, А. В. Литвинова // Власть. – 2013. – № 12. – С. 109–112.
8. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк; [За ред. Л. М. Проколієнко]. – К.: Рад. шк., 1989. – 608 с.

9. Лавріненко В. А. Відображення феномену субкультури в смислових конструктах підлітків-неформалів / В. А. Лавріненко // Психологія і особистість. – 2016. – № 1. – С. 139–151.

10. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1999. – 487 с.

11. Михайлюк А. Н. Особенности смысложизненных ориентаций молодых людей представителей различных неформальных объединений / А. Н. Михайлюк // Северо-Кавказский психологический вестник. – 2010. – № 8 (3). – С. 26–30.

12. Мадди С. Р. Смыслообразование в процессе принятия решений / С. Р. Мадди // Психологический журнал. – 2005. – Том 26. – № 6. – С. 87–101.

13. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 285 с.

14. Роменець В. А. Предмет і принципи історико-психологічного дослідження / В. А. Роменець // Психологія і суспільство. – 2013. – № 2. – С. 6–27.

15. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: Учебное пособие / Д. Я. Райгородский. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ – М», 2002. – 672 с.

16. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.

17. Шапарь В. Б. Практическая психология. Инструментарий / В. Б. Шапарь. – Ростов н/Д.: Феникс, 2005. – 768 с.

18. Шейп Р. К. Фрейдовская концепция смыслов / Р. К. Шейп // Психоанализ и современная наука. – 1973. – Том. 2. – С. 276–303.

19. Atkinson M. The Civilizing of Resistance: Straightedge Tattooing / M. Atkinson // Deviant Behavior. – 2003. – № 24 (3). – P. 197–220.

20. Hogg M. «Social Identity: Sociological and Social Psychological Perspectives» / M. Hogg, C. Ridgeway // Social Psychology Quarterly. – 2003. – № 66 (1). – P. 97–100.

Reference transliterated

1. Abul'hanova-Slavskaja K. A. O putjah postroenija tipologii lichnosti / K. A. Abul'hanova-Slavskaja // Psihologicheskij zhurnal. – 1983. – № 1. – Т. 4. – S. 14–29.

2. Asmolov A. G. O nekotoryh perspektivah issledovanija smyslovyh obrazovanij lichnosti / A. G. Asmolov, B. S. Bratus', B. V. Zejgarnik i dr. // Voprosy psihologii. – 1979. – № 4. – S. 35–46.

3. Bratus' B. S. K probleme smyslovyh obrazovanij lichnosti / B. S. Bratus' // Oчерки po psihologii anomal'nogo razvitija lichnosti. – 1980. – S. 111–126.

4. Vasiljuk F. E. Psihologija perezhivaniya (analiz preodoleniya kriticheskikh situacij) / F. E. Vasiljuk. – М.: Izd-vo Mosk. Un-ta, 1984. – 200 с.

5. Vygotskij L. S. Sobranie sochinenij: V 6 t. Problemy razvitija psihiki / L. S. Vygotskij. – М.: Pedagogika, 1983. – Т. 3. – 368 с.

6. Golueva M. M. Specifika negativnogo vlijanija subkul'tury na razvitie lichnosti podroстка / M. M. Golueva // Vestnik TGPU. – 2010. – № 5 (95). – S. 153–158.

7. Kirsanov A. I. Teoreticheskie osnovanija i podhody k issledovaniju sociokul'turnyh determinant stanovlenija molodezhnyh subkul'tur / A. I. Kirsanov, A. V. Litvinova // Vlast'. – 2013. – № 12. – S. 109–112.

8. Kostjuk G. S. Navchal'no-vyhovnyj proces i psihichnyj rozvytok osobystosti / G. S. Kostjuk; [Za red. L. M. Prokolijenko]. – K.: Rad. shk., 1989. – 608 s.
9. Lavrinenko V. A. Vidobrazhennja fenomenu subkul'tury v smyslovyh konstruktah pidlitkiv-neformaliv / V. A. Lavrinenko // *Psychologija i osobystist'*. – 2016. – № 1. – S. 139–151.
10. Leont'ev D. A. Psihologija smysla: priroda, stroenie i dinamika smyslovoj real'nosti / D. A. Leont'ev. – M.: Smysl, 1999. – 487 s.
11. Mihajljuk A. N. Osobennosti smislozhiznennyh orientacij molodyh ljudej predstavitelej razlichnyh neformal'nyh ob'edinenij / A. N. Mihajljuk // *Severo-Kavkazskij psihologicheskij vesnik*. – 2010. – № 8 (3). – S. 26–30.
12. Maddi S. R. Smysloobrazovanie v processe prinjatija reshenij / S. R. Maddi // *Psihologicheskij zhurnal*. – 2005. – Tom 26. – № 6. – S. 87–101.
13. Stolin V. V. Samosoznanie lichnosti / V. V. Stolin. – M.: Izd-vo MGU, 1983. – 285 s.
14. Romenec' V. A. Predmet i pryncypy istoryko-psihologichnogo doslidzhennja / V. A. Romenec' // *Psychologija i suspil'stvo*. – 2013. – № 2. – S. 6–27.
15. Rajgorodskij D. Ja. Prakticheskaja psihodiagnostika. Metodiki i testy: Uchebnoe posobie / D. Ja. Rajgorodskij. – Samara: Izdatel'skij dom «BAHRAH – M», 2002. – 672 s.
16. Frankl V. Chelovek v poiskah smysla / V. Frankl. – M.: Progress, 1990. – 368 s.
17. Shapar' V. B. Prakticheskaja psihologija. Instrumentarij / V. B. Shapar'. – Rostov n/D.: Feniks, 2005. – 768 s.
18. Shejp R. K. Frejdovszkaja koncepcija smyslov / R. K. Shejp // *Psihoanaliz i sovremennaja nauka*. – 1973. – Tom. 2. – S. 276–303.
19. Atkinson M. The Civilizing of Resistance: Straightedge Tattooing / M. Atkinson // *Deviant Behavior*. – 2003. – № 24 (3). – P. 197–220.
20. Hogg M. «Social Identity: Sociological and Social Psychological Perspectives» / M. Hogg, C. Ridgeway // *Social Psychology Quarterly*. – 2003. – № 66 (1). – P. 97–100.

A b s t r a c t

Zhuravlova L. P.,

Doctor in Psychological Sciences, professor,
Head of the Department of Developmental
Psychology and Counseling,
Zhytomyr Ivan Franko State University
E-mail: lpz2008@ukr.net

Muzhanova N. V.,

post-graduate student,
Department of Psychology development
and counseling,
Zhytomyr Ivan Franko State University
E-mail: Zelenu@meta.ua

FEATURES OF THE VALUABLE- SEMANTIC SPHERE OF PEOPLE BELONGING TO INFORMAL SUBCULTURES

The article presents the results of the research on the value-semantic sphere of adolescents and middle-aged people belonging informal subcultures. The main scientific approaches to research on values and meanings are discussed. An informal subculture means an alternative to the basic commonly accepted culture. Its specific values, beliefs, rituals, fashion and style of behaviour are embodied by a separate social group. Based on these ideas, we have formulated an assumption that the value- semantic sphere of people belonging to an informal subculture has specific features (peculiarities). The article presents empirical characteristics of the value-semantic sphere of adolescents and middle-aged people belonging informal subcultures. There are differences in life-meaningful orientations, values and meanings of representatives of the main (informal subcultures) and control (ordinary citizens of adolescent and middle-adult ages) groups. The ontogenetic dynamic features of the value-semantic sphere of informal subculture representatives are described and analyzed in the article. A clear negative dynamics of the indicators describing value- semantic sphere of informal subculture representatives (adolescents and adults) during 2015–2018 years has been revealed. Boys-adolescents and middle aged women show higher results compared with girls-adolescent and adult men. There are age-related features of life-meaningful orientations: the indicators describing life-meaningful orientations of middle-aged people are significantly higher compared to those of adolescents. The value-semantic sphere of informal subculture representatives has significant distinctive features in comparison with that of ordinary citizens. Ordinary citizens, compared with informal subculture representatives, consider their life more meaningful, directed, filled and structured. The article reveals differences between systems of instrumental and terminal values of subculture representatives and ordinary citizens.

Key words: *the sense of life orientation, values, value semantic sphere, informal subculture.*

Отримано – 8 листопада 2018   Рецензовано – 12 листопада 2018   Прийнято – 18 листопада 2018
Received – November 8, 2018   Revision – November 12, 2018   Accepted – November 18, 2018